

CƠ HỘI ĐI HỌC CỦA TRẺ EM CÓ HOẶC CHỊU ẢNH HƯỞNG BỞI HIV/AIDS Ở VIỆT NAM TỪ TIẾP CẬN QUYỀN CON NGƯỜI

PHAN THUẬN*

Theo ước tính của cơ quan Dân số, gia đình và trẻ em (thuộc Bộ Lao động, Thương binh và Xã hội), mỗi năm nước ta có 6.000 phụ nữ nhiễm HIV/AIDS mang thai và gần 2.000 trẻ sinh ra bị nhiễm HIV từ mẹ truyền sang¹. Theo thống kê có trên 80% trẻ bị nhiễm HIV là do lây truyền từ mẹ sang con. Ở Việt Nam, hiện nay có khoảng 8.500 trẻ em từ 0-15 tuổi đang sống chung với HIV/AIDS. Ngoài ra, nước ta còn có 22.000 trẻ em mồ côi do cha mẹ chết vì AIDS².

Ông Michael W. Marine nguyên Đại sứ Hoa Kỳ tại Việt Nam nhận định: “về bản chất, trẻ em là một nhóm dễ bị tổn thương, các em đặc biệt dễ bị tổn thương với HIV/AIDS và các tác động do HIV/AIDS gây ra. Trong nhiều trường hợp, các em thường là những người ít được trang bị nhất để đương đầu với những thiệt hại do HIV/AIDS gây ra. Kỳ thị, phân biệt đối xử với người có HIV/AIDS là sai trái. Chúng ta phải tìm cách để loại trừ điều đó và chúng ta phải đảm bảo rằng không còn trẻ em có HIV/AIDS nào phải chịu đựng điều đó”³. Trong bối cảnh có HIV, trẻ em là đối tượng rất dễ bị ảnh hưởng tiêu cực bởi các em còn quá non nớt về trí và thể lực để có thể vượt qua những tác động của đại dịch HIV. Đại dịch này đã ảnh hưởng rất lớn đến quyền trẻ em trên tất cả các lĩnh vực thể chất, tinh thần và thụ hưởng các quyền con người cơ bản⁴ trong đó, phải kể đến quyền được đi học của trẻ em có HIV** hoặc trẻ chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS***.

Từ trước đến nay, chúng ta thường cho rằng chăm sóc, bảo vệ trẻ em là trách nhiệm, nghĩa vụ của gia đình, cộng đồng và tất cả mọi người; người lớn thường coi trẻ em như là đối tượng cần được xã hội quan tâm bằng tình yêu thương, kể cả lòng thương hại. Chính điều này, đôi khi đã làm người ta quên đi những quyền căn bản của trẻ em, dẫn đến việc quyền trẻ em không được nhận thức đúng và dễ bị vi phạm. Đặc biệt, trong

* Học viện Chính trị - Hành chính Khu vực IV. TP. Cần Thơ.

¹ <http://www.childrenaids.com/Details.aspx?lang=vi&view=news&item=25>, truy ngày 12/9/2009.

² <http://www.baovetreem.vn/Vi/Tre-em-va-HIV-AIDS/All/8500-tre-em-Viet-Nam-dang-song-chung-voi-HIVAIDS.html>, truy cập ngày 30/8/2009.

³ <http://www.baovetreem.vn/Vi/Tre-em-va-HIV-AIDS/All/Thay-doi-cach-nhin-ve-tre-em-co-HIV-AIDS.html>.

⁴ Viện Nghiên cứu Quyền Con người-Care. *HIV/AIDS và Quyền Con người*. Nxb. Hà Nội, năm 2007. tr.56.

** *Trẻ bị có HIV* là trẻ mang trong mình một loại vi rút làm suy giảm hệ thống miễn dịch của cơ thể, loại vi rút này sẽ tồn tại trong cơ thể trẻ cho đến khi trẻ mất đi. Hiện nay chưa có loại vắc xin nào tiêu diệt vi rút HIV nhưng đã có những loại thuốc làm suy giảm ảnh hưởng của chúng đối với hệ miễn dịch của cơ thể.

*** Còn được gọi là trẻ em bị ảnh hưởng bởi HIV/AIDS - *Trẻ bị ảnh hưởng bởi HIV* là những trẻ có cha mẹ bị có HIV, nhưng bản thân các em thì không mang loại vi rút này. Các trẻ này luôn có nguy cơ bị mồ côi cha, mẹ do AIDS. Khi những người thân thiết nhất bị mất đi, số phận các em được phó thác cho các Trung tâm bảo trợ xã hội hay các bệnh viện, rất ít trẻ được họ hàng đón nhận, chăm sóc; số khác phải tự bươn trải kiếm sống...

bối cảnh có HIV, nếu chúng ta xem xét trẻ em như đối tượng cần được xã hội bảo trợ, có lẽ, quyền của trẻ càng bị vi phạm nghiêm trọng, trong đó có quyền được học tập. Hiện nay, cơ hội học tập của trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS là vấn đề được nhiều người quan tâm vì đó là quyền cơ bản của trẻ em mà nếu bị vi phạm để lại những hệ lụy xã hội khác. Để đảm bảo quyền của trẻ em trong bối cảnh có HIV, chúng ta cần phải nhìn nhận trẻ em với tư cách là chủ thể của quyền. Trên cơ sở tiếp cận này, chúng tôi sẽ phân tích cơ hội đến trường của trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS.

Tác động của HIV/AIDS đến quyền trẻ em

HIV/AIDS tạo ra những tác động lớn và sâu sắc đối với tinh thần của trẻ em. Ở lứa tuổi hồn nhiên, các em không phải lo lắng về đời sống vật chất. Thế nhưng, do nghịch cảnh, phần lớn các em có HIV hoặc sống trong gia đình của người có HIV/AIDS thường xuyên đối mặt với những vấn đề nan giải và khó khăn như nghèo đói, thiếu dinh dưỡng, thiếu sự chăm sóc của người thân và gia đình. Sự phân biệt đối xử và kỳ thị của cộng đồng đã làm cho các em bị mặc cảm, chán nản, cô lập, mất đi vẻ hồn nhiên. Điều này ảnh hưởng đến sự phát triển về tinh thần và thụ hưởng quyền của các em. Một bộ phận lớn các em mồ côi cha hoặc mẹ hoặc cả hai do HIV/AIDS đã mất đi quyền chung sống với cha mẹ, không còn nơi nương tựa, được đưa vào các trại mồ côi, các cơ sở từ thiện, cơ sở điều trị... nhiều em lang thang đường phố làm đủ mọi nghề để kiếm sống nên dễ bị lạm dụng hoặc tham gia vào các tệ nạn xã hội....

Có thể nói, ở một khía cạnh nào đó, tất cả các điều khoản của Công ước Liên hợp quốc và Quyền trẻ em đều liên quan đến việc phòng, chống nhiễm HIV/AIDS cho trẻ em và bảo vệ những trẻ em không may có HIV không bị phân biệt đối xử. Tại Điều 2 của Công ước quy định các quốc gia tham gia Công ước phải thi hành mọi biện pháp thích hợp để đảm bảo cho trẻ em không bị phân biệt đối xử, bất kể trẻ em đó thuộc chủng tộc, màu da, giới tính, ngôn ngữ, tôn giáo, dân tộc hay xã hội, tài sản, khuyết tật, xuất thân gia đình như thế nào⁵. Đây là quy định rất quan trọng, mang tính phổ quát chi phối toàn bộ các quy định khác của Công ước trên mọi phương diện bảo vệ, chăm sóc và giáo dục trẻ em.

Trong bối cảnh có HIV/AIDS, quy định này chỉ ra rằng trẻ em có HIV hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS phải được bảo vệ và đối xử bình đẳng như tất cả mọi trẻ em khác. Bất luận trong hoàn cảnh nào, trẻ em cũng có quyền được sống và phát triển (Điều 6), không bị cách ly khỏi cha mẹ (Điều 9), được chăm sóc sức khỏe (Điều 24), được quan tâm dành cho những lợi ích tốt nhất (Điều 3), được hưởng chế độ bảo hiểm xã hội (Điều 26), được học hành (Điều 28), vui chơi, giải trí và tham gia các hoạt động văn hóa (Điều 31), được bày tỏ ý kiến của mình (Điều 12). Đặc biệt, Công ước cũng quy định trách nhiệm của các quốc gia phải bảo vệ trẻ em khỏi sự lạm dụng ma túy (Điều 33) và

⁵ Trung tâm nghiên cứu Quyền Con người- Học viện Chính trị QG Hồ Chí Minh. *Công ước quốc tế về Quyền con người*. Nxb. Lý luận chính trị, 2003, tr. 184.

bị bóc lột tình dục (Điều 34), góp phần phòng ngừa và hạn chế khả năng các em bị lây nhiễm HIV qua những con đường này.

Những điều khoản nói trên, cùng với những quy định có liên quan khác của Công ước, được áp dụng trực tiếp hay được cụ thể hoá trong các văn bản pháp luật của Việt Nam về phòng, chống HIV/AIDS, đã đóng vai trò tích cực trong việc bảo vệ trẻ em nói chung và trẻ em có HIV/ảnh hưởng bởi HIV/AIDS nói riêng. Thế nhưng, trong bối cảnh có HIV/AIDS, nhiều quyền của trẻ em đứng trước những nguy cơ xâm hại có thể kể ra như sau⁶.

- Trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS luôn gặp phải sự phân biệt đối xử và kỳ thị của cộng đồng và người thân. Bởi vì, định kiến xã hội đã gán nhãn “xấu”, “tiêu cực” cho những người có HIV/AIDS. Trẻ em là những đứa trẻ vô tội, là nạn nhân của đại dịch này, nhưng cộng đồng lại xa lánh và miệt thị trẻ có HIV/AIDS hay cha, mẹ của trẻ là người có HIV/AIDS. Đây là hiện tượng diễn ra rất phổ biến trong bối cảnh có HIV. Có thể nói, đó là một trong số biểu hiện cụ thể của sự phân biệt đối xử. Ngoài ra, trẻ em có HIV/AIDS hoặc có cha mẹ có HIV/AIDS bị tước đoạt, ngăn cấm không cho tham gia vào các hoạt động tập thể hoặc không được hưởng các chế độ dinh dưỡng, chăm sóc sức khỏe, không được học tập, tiếp cận thông tin một cách bình đẳng như các trẻ em khác.

- Các văn bản pháp lý quốc tế cũng như ở Việt Nam luôn quy định trẻ em có quyền được sống với cha mẹ và người thân; người lớn không được bỏ rơi, bỏ mặc trẻ. Song, trong bối cảnh có HIV, quyền được sống chung với cha mẹ bị tước đoạt, các em bị bỏ rơi khi vừa cất tiếng khóc chào đời vì cha mẹ các em biết họ có HIV/AIDS. Để rồi, các em phải đối mặt với sự ghẻ lạnh của cộng đồng và người thân. Bị bỏ rơi đồng nghĩa với các em bị từ chối về dinh dưỡng, sẽ phải sống và lớn lên bằng cách vay mượn tình yêu thương từ những người có lòng nhân hậu. Vì thế, các em chịu nhiều thiệt thòi và phát triển không được bình thường so với các em bình thường.

- Bị xâm phạm bí mật đời tư. Các em không được giữ bí mật về những thông tin liên quan đến sức khỏe, bệnh tật. Điều này khiến cho các em trở thành nạn nhân của sự phân biệt đối xử hay bỏ mặc, ảnh hưởng đến việc hưởng thụ quyền và lợi ích chính đáng của các em.

Cơ hội đi học của trẻ em có HIV/AIDS hoặc trẻ có người thân có HIV/AIDS

Quyền được học tập là một trong những quyền cơ bản ở nhóm quyền phát triển của trẻ em, quyền này giúp trẻ em phát triển về trí tuệ. Công ước của Liên hiệp quốc về quyền trẻ em đã quy định trẻ em cần nhận được sự giáo dục cần thiết, được giúp đỡ để phát triển tốt về thể chất, trí tuệ. Tại đây, quyền trẻ em trong trường học cũng được xác định rõ nghĩa vụ của thầy cô giáo là lên lớp và giảng dạy tốt, khi uốn nắn trẻ em không được làm tổn hại đến các em, không được xúc phạm trẻ em. Các bậc cha mẹ cần phối hợp với nhà trường trong việc giám sát để đảm bảo điều này được thực hiện.

Thực tế, các văn bản pháp lý quốc tế như Công ước về Quyền trẻ em, cụ thể Điều 28, 29 quy định tất cả mọi trẻ em đều có quyền được hưởng giáo dục; Ở Việt Nam, Luật giáo dục (Điều 10), Luật bảo vệ, chăm sóc trẻ em (Điều 16) và Khoản 2 Điều 15 của Luật phòng

⁶ Xem Viện Nghiên cứu Quyền con người- Care. *Sdd.* tr. 59.

chống HIV/AIDS cũng đã quy định rất cụ thể quyền được giáo dục. Trẻ em có HIV/AIDS không nằm ngoài đối tượng đó bởi vì tất cả “trẻ em có quyền được học tập”.

Bên cạnh khung pháp lý bảo đảm thực hiện quyền được giáo dục của trẻ em trong bối cảnh có HIV/AIDS, Đảng và Nhà nước ta còn có nhiều chương trình, đề án như Chiến lược quốc gia phòng chống HIV/AIDS ở Việt Nam đến năm 2010 và tầm nhìn 2020 được phê duyệt theo Quyết định số 36/2004/QĐ-TTg ngày 17/3/2004 của Thủ tướng Chính phủ đã quy định việc chống kỳ thị, phân biệt đối xử với người bị có HIV/AIDS và đề ra mục tiêu bảo đảm 100% trẻ em bị nhiễm hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS được quản lý, điều trị, chăm sóc và tư vấn thích hợp. Hoặc, Đề án “chăm sóc trẻ em mồ côi không nơi nương tựa, trẻ em tàn tật nặng, trẻ em là nạn nhân của chất độc hóa học và trẻ em có HIV/AIDS dựa vào cộng đồng giai đoạn 2005-2010” được phê duyệt theo Quyết định số 65/2005/QĐ-TTg ngày 25/3/2005 đã xác định mục tiêu trợ giúp các trẻ em nói trên, bao gồm cả trẻ em có HIV/AIDS hòa nhập cộng đồng, ổn định cuộc sống, thực hiện quyền trẻ em trên cơ sở huy động các nguồn lực xã hội và phát triển các hình thức chăm sóc dựa vào cộng đồng. Để thực hiện các mục tiêu này, đề án đã quy định chế độ trợ cấp xã hội, y tế, giáo dục hàng năm; quy định việc nuôi dưỡng trẻ em mồ côi không nơi nương tựa, trong đó có trẻ em mồ côi do cha mẹ bị chết vì AIDS... tất cả những hoạt động đó nhằm mang lại cơ hội được tiếp cận các loại dịch vụ y tế, giáo dục của trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS. Tuy nhiên, trong bối cảnh có HIV/AIDS, quyền được giáo dục của trẻ em đã bị hạn chế một cách đáng kể.

Theo nghiên cứu đánh giá nhanh về tình trạng dễ bị tổn thương bởi HIV/AIDS và tình hình trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS, tại Hà Nội, TP.HCM, Quảng Ninh và An Giang... kết quả bước đầu đã đề cập đến mối tương quan giữa tình trạng và việc học của các đối tượng này. Tại thành phố Hạ Long, tỉnh Quảng Ninh: trong tổng số 66 trẻ em nhiễm, mồ côi hoặc sống trong gia đình có người có HIV thuộc diện khảo sát, số trẻ em bỏ học là 13 em chiếm 13%, số trẻ em chưa bao giờ đi học là 6 em chiếm 7%. Trong số 23 trẻ có HIV trong độ tuổi đến trường, có đến 39% số trẻ đã bỏ học hoặc chưa bao giờ đi học. Tại huyện Tân Châu, tỉnh An Giang: trong tổng số 12 trẻ có HIV tham gia khảo sát: 4 trẻ ở độ tuổi mẫu giáo đều không đến trường và trong 8 trẻ em ở độ tuổi đi học chỉ có 3 em theo học⁷.

Kết quả nghiên cứu cũng như thực tế cho thấy những rào cản làm hạn chế quyền này của trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS như sau.

Trước hết, các em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS hầu hết đều rơi vào hoàn cảnh khó khăn về kinh tế. Bởi vì, cha mẹ của trẻ là nguồn lao động chính tạo thu nhập cho gia đình bị vi rút HIV phá hủy dần các tế bào miễn dịch cộng với tâm lý bi quan, chán nản và thậm chí buông xuôi. Vì thế, sức khỏe của họ ngày càng giảm sút đồng nghĩa với khả năng lao động suy giảm, không kiếm được thu nhập. Hơn nữa, khi người có HIV chuyển sang giai đoạn AIDS, gia đình họ phải chi phí rất nhiều tiền thuốc để điều trị bệnh, thậm chí sau khi chết đi, họ còn để lại cho gia đình một khoản nợ không

⁷ Nghiên cứu đánh giá nhanh về “cơ hội tiếp cận giáo dục của trẻ em nhiễm/ảnh hưởng bởi HIV/AIDS” www.baovetream.vn. Ngày 31/5/2007.

nhỏ mà người còn sống phải gánh chịu trách nhiệm trả nợ. Trường hợp này, các em thường phải bỏ học sớm nếu không có sự giúp đỡ của nhà trường và đoàn thể.

Tiếp đến, sự kỳ thị, phân biệt đối xử là hình phạt tàn nhẫn đối với trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS. Trẻ em chỉ là nạn nhân chứ không phải phạm nhân của đại dịch đáng bị cộng đồng miệt thị và lánh xa. Ở giai đoạn đầu, sức đề kháng của trẻ tốt nên một số trẻ vẫn đi học ở trường. Tuy nhiên, ở trường học trẻ em bị kỳ thị và phân biệt đối xử, bị bạn bè xa lánh, dè chừng, khiến các em mặc cảm, tự ti nên phải bỏ học.

Một trong những rào cản, làm hạn chế quyền được đến trường của trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS, đó là thái độ và hành vi của người lớn đã xóa bỏ và làm giảm cơ hội được đi học của các em. Chính lý do thiếu hiểu biết, vô tình hay cố ý của người xung quanh chứ không phải bệnh AIDS đã tước bỏ quyền học tập của các em. Bởi lẽ, phụ huynh học sinh không muốn con em của họ phải hàng ngày đối diện với trẻ em có HIV/AIDS. Tiến sĩ Lê Trường Giang, Phó Giám đốc Sở Y tế, Phó Chủ tịch thường trực Ủy ban Phòng, chống AIDS TP. Hồ Chí Minh cho biết tâm lý e ngại của phụ huynh khi cho con học chung, chơi chung với trẻ em có HIV là vì sợ nhiễm bệnh.

Bên cạnh đó, còn có nguyên nhân xuất phát từ bản thân trẻ và gia đình. Bên cạnh việc bị người khác kỳ thị, trẻ có HIV hoặc có cha mẹ có HIV cũng tự kỳ thị bản thân, hoặc chính người nuôi dưỡng kỳ thị khiến trẻ bị mất đi cơ hội học tập. Sự tự kỳ thị của trẻ còn phụ thuộc vào sự can thiệp của người nuôi dưỡng. Có những trường hợp chính người nuôi dưỡng tự kỳ thị con em mình và hạn chế sự đi lại, học tập của trẻ có HIV vì sợ trẻ biết mình có HIV hoặc bị người khác trêu chọc. Ngoài ra, sức khỏe không đảm bảo để theo học cũng là một trong những nguyên nhân khiến trẻ có HIV không có điều kiện theo học như các trẻ em bình thường khác.

Như vậy, đại dịch HIV đã tác động đến cuộc sống của mỗi gia đình, toàn xã hội và tước đi của trẻ em những cơ hội phát triển. Việc trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV không được đến trường không chỉ mang lại cho các em nhiều thiệt thòi mà còn để lại nhiều hậu quả cho toàn xã hội.

Các em dễ bị lôi cuốn vào các tệ nạn xã hội. Đây là một hiện tượng phổ biến trong bối cảnh xã hội có nhiều tệ nạn. Tâm hồn của trẻ em như những tờ giấy trắng và dễ bị nhuộm bẩn. Ở lứa tuổi này, các em không đủ “sức đề kháng” chống lại những cám dỗ mà tệ nạn xã hội đang bủa vây. Trong bối cảnh gia đình khó khăn, không được đi học, trẻ em bị hạn chế nhận thức nên dễ bị rù rề, lôi kéo vào những việc làm xấu, hay các tệ nạn xã hội ma túy, mại dâm. Đến đây, chúng ta có thể nói rằng việc tước đoạt cơ hội đến trường của trẻ em là đẩy một bộ phận các em vướng vào tệ nạn xã hội và chính điều đó góp phần làm tăng mức độ của đại dịch HIV thông qua những con đường lây nhiễm mới.

Ngoài ra, khi bị kỳ thị và phân biệt đối xử, không được đi học, các em sẽ rất dễ trở nên buồn chán, tự ti và có nguy cơ sẽ trở thành những trẻ lao động sớm, trẻ lang thang dễ bị lạm dụng về tình dục. Thậm chí, một bộ phận trẻ em buông xuôi, mặc cho số phận và có tình phạm pháp. Kết quả, các em phải đánh mất tuổi thơ, phá sản những dự án tương lai của trẻ và bao khát vọng của tuổi thơ tan biến cùng với bệnh tật, cuối cùng, để lại những hậu quả tiêu cực cho xã hội và không ai khác, chính chúng ta phải ra sức khắc phục.

Tóm lại, trẻ em có hoặc chịu ảnh hưởng bởi HIV/AIDS luôn phải đối mặt với những vấn đề nan giải trong xã hội như nghèo đói, bệnh tật... mà những điều này quá sức đối với lứa tuổi các em. Sự phân biệt đối xử và kỳ thị, nghèo khổ và bệnh tật là những yếu tố góp phần làm hạn chế việc thực hiện các quyền của trẻ. Trong số đó, quyền được giáo dục của trẻ bị hạn chế rất đáng kể. Con đường đến trường của trẻ rất chông gai và đầy thách thức bởi các em phải đối mặt với thái độ lạnh lùng, dè bieu, xa lánh của bạn bè, thầy cô giáo...Đề rồi, những em này luôn có thái độ mặc cảm, tự ti và sống cô lập, thậm chí buông xuôi, phó mặc cho số phận. Khi đó, các em dễ bị cám dỗ và lôi cuốn vào những tệ nạn xã hội. Có thể nói việc tước đoạt cơ hội đến trường của các em không chỉ làm tan biến những ước mơ, những dự án tương lai mà còn đẩy một bộ phận các em rơi vào đường phạm pháp, để lại những hệ lụy xã hội mà chính chúng ta và toàn xã hội phải chung tay giải quyết. Vì vậy, Trẻ em, đặc biệt trẻ em có HIV/AIDS hoặc ảnh hưởng bởi HIV/AIDS rất cần nhận được sự giáo dục cần thiết, được giúp đỡ để phát triển tốt về thể chất, trí tuệ và xã hội, trở thành người công dân có trách nhiệm và biết tôn trọng những quyền của người khác; giúp các em vượt qua bệnh tật và sự mặc cảm, tự ti, đứng vững giữa cuộc đời bằng đôi chân và trí tuệ của các em.

Tài liệu tham khảo:

1. Trung tâm nghiên cứu Quyền Con người - Học viện Chính trị QG Hồ Chí Minh, *Lý luận Quyền con người và HIV/AIDS*. 2007.
2. Trung tâm nghiên cứu Quyền Con người - Học viện Chính trị QG Hồ Chí Minh. *Công ước quốc tế về Quyền con người*. Nxb. Lý luận chính trị. 2003.
3. *Luật phòng chống nhiễm vi rút gây ra Hội chứng miễn dịch mắc phải ở người, năm 2006*.
4. *Luật giáo dục năm 2005*.
5. *Luật chăm sóc, bảo vệ trẻ em năm 2004*.
6. TS. Nguyễn Văn Sáu, TS. Cao Đức Thái. *Chính sách quốc gia về phòng chống AIDS*. Nxb. Khoa học xã hội, 2008.
7. Nguyễn Hữu Minh - Đặng Bích Thùy. *Nghiên cứu việc thực hiện quyền trẻ em ở Việt Nam - Một số vấn đề lý luận và thực tiễn*. Tạp chí Xã hội học số 4/2007.
8. www.baovetreem.vn/Vi/Tre-em-va-HIV-AIDS/All/8500-tre-em-Viet-Nam-dang-song-chung-voi-HIV/AIDS.html, truy cập ngày 30/8/2009.
9. www.baovetreem.vn/Vi/Tre-em-va-HIV-AIDS/All/Thay-doi-cach-nhin-ve-tre-em-co-HIV-AIDS.html, truy cập ngày 30/8/2009.